

Srečko Kosovel in Tomaj »ob odprtih vratih Kozmosa«

Aleksandra Tobiasz

Inštitut za civilizacijo in kulturo

© 2025 Aleksandra Tobiasz

<https://doi.org/10.26493/978-961-293-552-8.335-358>

[T]udi ta navidezna osamljena vasica je del kozmosa
(Kosovel 1977a, 697)

Ti si kot jaz / v tvojem zrcalu / gledam svoj obraz
(Kosovel 1977a, 692)

Uvod

Večkulturni in idiosinkratični Trst, sporno »vozliščno mesto« (Spyra 2012, 289),¹ je v »kratkem dvajsetem stoletju« postal mikrokozmos intelektualnih in političnih sprememb, ki so se razširile in odmevale širše, ne le v Evropi, temveč tudi po vsem svetu. Ta laboratorij pomembnih političnih preobrazb in intelektualnih avantgardnih pojavov, kot sta bila npr. psihoanaliza ali konstruktivizem (Gandolfi 2010, 130; Pizzi 2005, 103, 109), je imel širši vpliv na zgodovino. V Trstu je vzpon fašizma napovedal začetek druge svetovne vojne. Na Primorskem se je oblikovalo tudi antifašistično gibanje, ki je prispevalo h koncu druge svetovne vojne. Metafora laboratorija, v katerem se zlahka izvajajo ideološki in intelektualni poskusi ter medkulturna srečevanja, se je uresničila na večetničnem tržaškem obmejnem območju. V Trstu pred prvo svetovno vojno je živelo več Slovencev kot v Ljubljani, kar kaže tudi na pomen večkulturnega pristanišča za njihovo gospodarsko, politično in kulturno življenje. Poleg tega je bilo to ozemlje prizorišče družbenih in demografskih premikov zaradi spreminjajočih se

¹ Avtorica se sklicuje na koncept »vozliščne točke«, ki sta ga uvedla Linda Hutcheon in Mario J. Valdes. Vse prevode iz angleščine in poljščine, če ni navedeno drugače, je opravila avtorica članka. Vse besede, ki so v besedilu označene s krepkim tiskom, kurzivo ali so podčrtane, so povzete po izvirniku.

razmejitev. V medvojnem obdobju so se številni Slovenci, ki so živeli v Trstu in okolici, izselili, bodisi v Jugoslavijo bodisi dlje čez ocean, najpogosteje v Argentino. Po drugi svetovni vojni so v Trst prišli Italijani, ki so zapustili istrska mesta, priključena Jugoslaviji. Te rekonfiguracije meja in politične pripadnosti spornega ozemlja so vplivale na mentalne zemljevide njegovih prebivalcev, njihove občutke izkoreninjenosti, nepripadnosti in posledično tudi samoidentifikacije.

»Zaporedno avstrijsko v italijanskem duhu, nato pa italijansko v avstrijskem duhu, mesto je bilo vedno nekje na meji, nekje vmes, in je simboliziralo sinkretični prostor, ki lahko združuje ne le Vzhod in Zahod, temveč tudi Sever in Jug« (Gandolfi 2010, 130). To opredelitev Trsta je mogoče prenesti na celotno območje v njegovi sosesčini. Na razpotju, odprto za različne ideološke in kulturne sile, ki prihajajo z raznih strani, lahko v zavesti svojih prebivalcev (zlasti tistih, ki pripadajo manjšinam) vzbudi občutek usodnega vmesnega položaja. Literarni kritik Miran Košuta je slovenski položaj obkroženosti (ali zatiranja) s strani drugih močnejših političnih subjektov metaforično primerjal z dušecim objemom udava, slovenski krhki eksistenčni položaj pa ga je spomnil na »lončeni vrč sredi železnih na vihar nem limesu med Tevtonijo, Romanijo in Slavijo« (Košuta 2008, 11).² Zato je Košuta (1996, 41–42) to območje med veliko vojno opisal kot »ukleščeno med kladivo in nakovalo zgodovine«. Medtem ko naj bi kladivo simboliziralo habsburško cesarstvo, v katerem so bili Slovenci med vojno prisiljeni žrtvovati svoja življenja za tujo stvar obstoja monarhije, naj bi nakovalo metaforično označevalo bližajočo se podrejenost Italiji. Po vojni so bili Slovenci razpeti med novo Kraljevino SHS, Avstrijo in Italijo (str. 41–42).

Edinstvena zgodovinska »izkušnja dvojne kolonizacije« (Skórczewski 2006, 112)³ majhnih vzhodno-srednjeevropskih narodov, kot je slovenski, ki so jih zaznamovali tako zahodni (italijanski fašizem) kot vzhodni (srbski unitarizem) imperializmi, je njihovim predstavnikom vdihnila posebno »postkolonialno občutljivost« (Cavanagh 2003, 67). Ta jih je spodbujala, da so se identificirali z drugimi koloniziranimi ljudmi⁴ v različnih

² Glej tudi Košuta (2005, 147).

³ Avtor se je v tem primeru skliceval na poljsko književnost, vendar je ta koncept mogoče širše uporabiti tudi za druge vzhodno- in srednjeevropske kulture.

⁴ Kot je poudaril Kosovel (2012, 65), »še le v mogočni falangi vseh zatiranih je naša rešitev. Kajti le tisti, ki so zatirani, lahko čutijo in ustvarijo novo pravico, nov svet, zgrajen za človeka.« »Milijoni ljudi trpijo po kolonijah, po zasedenih pokrajinah, milijoni narodnih manjšin so, ki še ječijo pod železno peto evropskega kapitalizma, ti milijoni nam dajejo moč. Naši bratje so, čeprav jih ne poznamo, čeprav so ti zatirani Italijani, ali Madžari, ali Slovenci, ali Nemci,

prostorsko-časovnih kontekstih in kritično, na revizionističen način ponovno obravnavali svojo skupno kolonialno preteklost. Multietnična usoda obmejnega italijansko-slovenskega prostora, ki je v zgodovini 20. stoletja pogosto spreminjal politično pripadnost, spodbuja k raziskovanju njegove fragmentarne preteklosti skozi postkolonialno perspektivo. Ta regija predstavlja odličen kontekst za analizo dinamike v družbenih hierarhijah moči in odnosov med različnimi etničnimi skupinami. V kolikšni meri so se na teh podlagah oblikovale samoidentifikacije? Kakšna so mogoča postkolonialna prevrednotenja zgodovine tega območja?

Glavni protagonist prispevka, čigar življenje in delo lahko ponudi nekaj odgovorov na ta vprašanja, bo slovenski pesnik Srečko Kosovel iz vasi Tomaj na kraškem podeželju v neposredni bližini Trsta, ki je »kljub vživetju v osrednje slovensko ozračje v bistvu zmeraj dihal tržaško-kraški ali kraško-tržaški zrak. Tesno je bil povezan z usodo Primorja in Trsta« (Pahor 2008, 124). To obmejno območje ga je navdihovalo in spodbujalo k umetnostnim eksperimentom v svojem »laboratorij« (Kosovel 2006, 123)⁵ ter ga močno zgodovinsko zaznamovalo. Rojen leta 1904 v Sežani blizu Trsta v Avstro-Ogrski je Kosovel izkusil bridko usodo svoje obmejne regije, nacionalno homogenizacijo, nezaupanje do drugačnosti in njeno izključevanje. Odraščal je v Tomaju, kjer je zaradi bližine bojišča (fronta ob reki Soči) doživel grozote svetovne vojne, njeno nesmiselnost, propad človečnosti in morale. V povojnem obdobju se je moral soočiti z italijansko okupacijo in bil priča požigu slovenskega Narodnega doma v Trstu. (Cencič 2014, 36; Pahor 2008, 20–24, 102; Pirjevec 2020, 74–76).

Občutljivi mladi pesnik se je globoko zavedal hinavščine politike na splošno, ter nepravilnosti geopolitične ureditve in arbitrarnosti novih meja za slovensko skupnost, ki se je znašla pod italijansko oblastjo. Opozoril je, da »svet se deli samo v dvoje skupin: v zatirajoče in zatirane. Društvo narodov je društvo zatirajočih. Zato tam ni iskati pravice zatiranim« (Kosovel 2023, 41; 2013, 30). Med zatiranimi so bili tudi Slovenci, o katerih usodi so po veliki vojni odločale tuje sile in »bič evropskih imperializmov« (Kosovel 1977a, 35; 2012, 28; Jelnicar 2016, 211).⁶ Dejansko so že 1500 let živeli

ali Srbi, ali Lužiški Srbi, in še vsi, ki jim ne vemo imena, a jih v srcu čutimo, in še vsi, ki si prav tako želijo, da *ustvarimo na zemlji človeka vredno življenje*« (str. 32). Pesnik je kolonialni položaj Slovencev primerjal s položajem Poljakov, ki so doživeli podobno usodo, saj so bili več kot sto let brez neodvisne države, razpeti med tremi političnimi silami (str. 195).

⁵ V pismu svoji sestri Karmeli je pesnik pisal (Kosovel 2006, 123): »Moj »laboratorij« je v papanovi sobi in tu sem si lahko vsaj deloma prepovedal vstop (namreč otrokom).«

⁶ Kosovel ni opazil le zunanjih dejavnikov, ki so bili odgovorni za slab položaj Slovencev. Kri-

v »suženjstvu« (Kosovel 1977a, 35, 38; 2019b, 189),⁷ v kolonialni podrejenosti. S sprejetjem protikolonialne in protiimperialistične države (Jelnikar 2016; 2010)⁸ je Kosovelu uspelo spodkopati prevladujoče medvojne strukture moči. Pesnik je svoja protikolonialna stališča izražal v velikem številu zapisov, načrtoval je tudi roman, posvečen njegovim rojakom na Krasu.⁹

V prispevku bom skušala osvetliti postkolonialno interpretacijo družbene dinamike, ki jo predstavljajo slovensko-italijanski odnosi v obmejnem prostoru v okolici Trsta, ki so se skozi zgodovino spreminjali od mirnega sobivanja do kolonialnega sovraštva. Poleg tega bom analizirala subalternost (nanašajoče se na pripadnika kolonizirane slovenske nacionalne skupine) dojemanje zgodovine 20. stoletja. Glavni viri prispevka bodo Kosovelovi egodokumenti (predvsem pisma), ki omogočajo vpogled v posameznikove izkušnje, in njegovi politični eseji, ki obravnavajo geopolitične razmere medvojnega obdobja, zaznamovane s svetovno duhovno, politično in gospodarsko krizo (Kosovel 2019b, 179–180)¹⁰ ter predlagajo rešitev za njeno odpravo. V pesnikovih zapiskih se poudarek preusmerja od življenja samega k njegovi »uganki«, torej rešitvi (Kosovel 1977a, 650).

tičen je bil do odnosa rojakov do izzivov tedanjega trenutka, ki jim je onemogočal kakršen koli napredek in zaradi katerega so »zaostali najmanj 50 let za svetovnim razvojem«. Očital jim je pasivnost, oportunističnost, eskapizem, epigonstvo, potrpežljivost, sprijaznenost z usodo, verjetno podedovano v teku »trikrat petstoletnega suženjstva in tlačanja«, ter samoponiževanje, ki naj bi izhajalo iz slepega občudovanja tujih bogatejših držav in istovetenja z obrobjem. Vse to »je vzrok [...] politične in kulturne zaostalosti v preteklosti in sedanjosti«. Kosovel (1977a, 35, 38–40; 2023, 56; 2012, 16) je trdil, da bi morali Slovenci namesto sklicevanja na Društvo narodov vzeti usodo v svoje roke.

⁷ Kosovel (2019b, 337; 2012, 16) je tudi omenil potrebo po osvoboditvi majhnih zaslužjenih narodov, kot so bili Slovenci.

⁸ Za več informacij o humanistični protikolonialni misli Srečka Kosovela, ki jo lahko umestimo v širši globalni okvir (s sklicevanjem na univerzalno filozofijo Rabindranatha Tagoreja), glej besedila Ane Jelnikar. Avtorica poudarja skupne poglede na svet, preokupacije in stiske obeh intelektualcev, ki prihajata iz koloniziranih narodov, zaradi česar sta oblikovala podobne težnje in osvobodilne odzive na politični ter kulturni položaj podjarmljenih narodov in imperialnega Zahoda. Kosovelovo navdušenje nad bengalskim pesnikom je treba obravnavati tudi v širšem smislu »subverzivne smeri orientalističnega diskurza dvajsetega stoletja, v katerem je vzhodna misel služila kot »korektivno ogledalo« Evropsi in spodkopavala nekatere njene gotovosti in ortodoksije« (Jelnikar 2010, 81).

⁹ Kosovel je večkrat omenjal načrt romana v svojih dnevniških zapiskih: »*Kraševci*: roman iz dni *potujčevanja* obsodbe in *uklanjanja*. [...] *Kraševci*: roman *obsodbe* uklanjanja in hlapčevanja. [...] *Roman*: *Kraševci*. Slika ponižanja našega ljudstva« (Kosovel 1977a, 756–757). Več o Kosovelovi povezavi s političnim gibanjem upora proti fašizmu in o družbeni angažiranosti njegove poezije glej v Vrečko (2011, 679–695) in Pirjevec (2020, 76). O političnem razumevanju Kosovelovih pesmi je pisal tudi Osojnik (2012, 53–84).

¹⁰ »Veliko krizo duha in srca, ki traja že od leta 1914 po vsem svetu, čutimo tudi v Sloveniji« (Kosovel 2019b, 179).

Srečko Kosovel in Carlo Curcio: transnacionalno prijateljstvo v času nacionalne sovražnosti

S spremembo meja, ki jo je prinesel razpad Habsburške monarhije, je tretjina slovenskega prebivalstva ostala zunaj novoustanovljene države Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (leta 1929 preimenovane v Kraljevino Jugoslavijo). Italijanska aneksija nekdanjega Avstrijskega primorja (Julijska krajina) je številne Slovence in Hrvate ločila od njihovih rojakov. Zaradi vse večjih nacionalnih napetosti v medvojnem obdobju so meje postale težko prehodne, mirno sobivanje različnih narodnosti pa so zamenjali preganjanja in konflikti. Na italijanskem »nakovalu« je bila slovenska prisotnost na Primorskem zatrta in oblikovana tako, da je ustrezala novi fašistični družbi (ukinitev šolstva v slovenščini in italijanizacija slovenskih imen ter priimkov). Pod fašizmom so Slovenci iz Primorske, ki je bila takrat del Italije, doživeli hude čase nasilja in raznarodovanja. Simbolni vrhunec vzdušja stalnih napetosti se je zgodil leta 1920 s fašističnim požigom slovenskega Narodnega doma, kjer so imeli vsi tržaški Slovani svoje kulturno središče.

Slovenecem in drugim slovanskim etničnim skupinam na Primorskem je bil pripisan podrejen položaj in značaj manjvredne drugačnosti. Njihova kultura je bila zatirana, mnogi so bili zaradi preganjanja in prisilne asimilacije prisiljeni izseliti, odšli so zlasti v Jugoslavijo, velikokrat v Ljubljano kot Srečko Kosovel. Košuta (1996, 42) je Kosovela opisal kot študenta, ki je »čez noč postal izseljenec v lastni domovini, tujec na domačih tleh, »zgrešeni« Slovenec«. Literarni zgodovinar je v zvezi z obdobjem med obema vojnama Kosovelov položaj označil kot ponovno ujetost med dve tuji sili (str. 45): »Če je tvalo ostalo isto, je kladivo zamenjalo gospodarja: zdaj ni bil več Avstrijec, ampak Jugoslovan, ki je bil po slovenstvu s svojo nezaupljivostjo in brezbriznostjo do trpljenja zamejskega Primorja.« Kosovel, kot pripadnik manjšine in izseljenec, se je moral soočiti s težkim položajem, ko se je znašel med dvema političnima oblastema, italijansko in srbsko. Navkljub podpori dela slovenske javnosti in politike (ter precejšnjega deleža primorskih izseljencev) tesnejšemu povezovanju s srbsko politiko in dinastijo je Kosovel težnje srbskih vladajočih krogov istovetil z italijanskimi, v obojih je videl »ekstenzivni nacionalizem« (Kosovel 2006, 250).¹¹

Pesnikov oče, Anton Kosovel, ki je učil v Tomaju, je bil močno navezan na slovenski jezik in narodno identiteto, ki so jo takrat zatirali Italijani,

¹¹ V pismu prijatelju Kosovel kritizira hlapčevstvo Slovencev (»podpetnikov jugoslovenstvu«), krivo za položaj podrejenosti v novi državi SHS. Pesnik (Kosovel 1977a, 681) je bil kritičen do razmer v Kraljevini SHS in velikosrbskega nacionalizma: »Kdor pogleda sodobne pol. razmere SHS ne more biti zadovoljen. Protestiram proti njim v imenu človečanstva.«

zato je družina Kosovelovih postala tarča represije novih oblasti. Njihovo hišo je preiskala policija, Anton Kosovel pa se je moral zaradi zavračanja nove politike poučevanja v šoli samo v enem jeziku, italijanščini, predčasno upokojiti, kar je celotni družini prineslo tudi finančne težave (Cencič 2014, 25, 43–44). Na Primorskem so Italijani za Slovence predstavljali okupatorje in seveda niso bili dobrodošli. Enako je veljalo za italijanski jezik, ki je bil neizogibno povezan z zavojevalcem. Srečko Kosovel je v enem od svojih pisem leta 1921 opisal zanimivo epizodo, ki na duhovit način ponazarja pesnikovo distanco do sovražnikovega jezika. Medtem ko je v Tomaju pasel kozo, jo je eden od dopustnikov nagovoril z italijanskimi besedami: »cara piccinina.« Kosovel je v francoščini odgovoril, da njegova koza razume le slovanske jezike in francoščino, ki je bila takrat diplomatska *lingua franca* (Kosovel 2006, 27–28; Pahor 2008, 46). Odnos Slovencev do Italijanov, kot se je spominjal Curcio (1977, 1163), je segal od prezira do vdanosti v usodo. V tem kontekstu se njegov prijateljski odnos z družino Kosovel razlikuje od splošnega vzdušja.

Curcio je prišel iz Neaplja in se po veliki vojni znašel na slovensko-italijanski meji, kamor je kot poročnik prišel z vojsko, katere vojaški štab se je nahajal v Dutovljah, v sosesčini Tomaja. Čeprav je predstavljal okupacijske sile, se ni poistovetil z nacionalizmom in s politiko kulturnega genocida, ki se je postopoma izvajal v Julijski krajini. Do različnih etničnih skupin ni čutil nadrejenosti, temveč spoštovanje (Ocvirk 1977, 1162)¹² in določeno radovednost. Eden od prijateljev Kosovelove družine je Curcia opisal kot »belo vrano med Italijani«, ki ni preziral vsega neitalijanskega in je priznaval krivice, ki so se dogajale Slovincem (Skrinjar 2007, 279–280).¹³ Ta vedoželjnost do tujih kultur je ostala močna tudi po veliki vojni in ga je po vrnitvi v Neapelj spodbudila, da se je, kot se je izrazil, podal na »raziskovalno popotovanje« po novih srednjeevropskih državah in njihovih glavnih mestih, Ljubljani, Zagrebu, Dunaju, Budimpešti in Pragi (Curcio 1977, 1163–1164).¹⁴

¹² Vendar je Curcio kasneje, v 30. letih, postal eden od ideologov fašizma in je v svojih delih skušal teoretično utemeljiti to politično doktrino (Košuta 2004, 176, 178). Komelj opozarja na Ocvirkovo zavajajočo interpretacijo političnih prepričanj Curcia, ki lahko vodi k sklepu, da je bil ta antifašist. V resnici je bil intelektualni podpornik fašizma (čeprav ne ortodoksen) »in leta 1938 je bil celo avtor novega statuta italijanske fašistične stranke« (Komelj 2019 v Kosovel 2019, II, 186).

¹³ Pismo Marije Skrinjar Anici Kosovel (Trst, 25. marca 1924).

¹⁴ Curcio (1977, 1163–1164) svojega zanimanja ni opisal zgolj z geografskega ali s političnega vidika, temveč z globljega eksistencialnega stališča: »Opravljaj sem se na raziskovalno po-

Curcio se je z družino Kosovel prvič srečal, ko sta Srečkovi sestri Karmela in Anica prosili osebje vojaškega poveljstva v Dutovljah, naj jim (Srečku, njegovi sestri Anici in na koncu tudi njihovim prijateljem) izda potna dovoljenja, potrebna za prehod meje, ki so jih potrebovali za vrnitev v Ljubljano, kjer so obiskovali šolo. Pomagal jim je pridobiti prepustnice in tako se je začelo njegovo dolgoletno prijateljstvo s slovensko družino (Ocvirk 1977, 1162). V prvem pogovoru s Srečkovimi sestrami je bil presenečen nad globino kulturnega razumevanja slovenskega prebivalstva (Pahor 2008, 49–50, 57).¹⁵ Navdušen nad kulturnim duhom, ki je prevladoval med družinskimi člani,¹⁶ je Curcio pogosto obiskoval njuno hišo v Tomaju, kar je presenetilo lokalno slovensko prebivalstvo, ki je Kosovelove obtoževalo stikov s sovražnikom. Z njimi je delil literarna zanimanja, občutljivost za glasbo in umetnost. Izmenjevali so si knjige v italijanščini in slovenščini. Curcio je Kosovelovim podaril delo Francesca de Sanctisa *Storia della letteratura italiana* (1871). Nekaj let pozneje, ko je prišel v Ljubljano, je od Srečka dobil knjigo Izidorja Cankarja z naslovom *Obiski* (1920), torej zbirko intervjujev s pomembnimi slovenskimi pisatelji.

Curcio je svoje poznavanje slovenske kulture poglobil med kasnejšim potovanjem v Jugoslavijo leta 1922, ko je obiskal Ljubljano in bolje spoznal tudi Srečka. Mlad pesnik, takrat študent slovenščine, romanskih jezikov in filozofije na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze,¹⁷ je postal Curcijevo vodnik med njegovim bivanjem v tem mestu. Italijanski popotnik se je spominjal Kosovelovega prvega vtisa, ki se mu je zdel ne ravno zadovoljen in srečen ob svoji vlogi vodnika. »In res, zakaj neki bi moral biti vesel?«

potovanje, pa ne zemljepisno in tudi ne politično, v srednjo Evropo. Hotel sem znova videti tiste, proti katerim sem se pred štirimi leti vojskoval; hotel sem jih videti v njihovih mestih in deželah, ne vem, ali zato, da bi se pobotal z njimi, ali samo zato, da bi jih bolje spoznal; skratka, hotel sem jih pogledati od blizu, zdaj ko je bilo vojne konec in ko so iz stare habsburške monarhije vzniknili mladi narodi.«

¹⁵ Postavlja se vprašanje, ali bi to Curcievo začetno reakcijo morali razumeti kot odmev uradne razlage italijanske kulturne premoči nad zaostalimi Slovani, ki potrebujejo civilizacijo. Kot se je spominjala Anica Kosovel, so se Curciu, ko sta se s sestro Karmelo začeli pogovarjati o Michelangelu in Raffaellu, »oči zasvetile od začudenja, kaj ti kraški ljudje vedo« (Jelnikar 2016, 207). Tudi druga sestra Srečka Kosovela – Antonina Kosovel – se je spominjala Curcijevega začudenja nad njuno (njeno in sestri) stopnjo izobrazbe in nasploh kulturnega razumevanja Slovencev. Dodala je, da so »o nas [Italijani] mislili, da smo nekaki ljudožrci« (Kosovel 2007, 16).

¹⁶ »Kosovelovo domačijo so obiskovali umetniki in intelektualci, ki so v politično nemirnih časih iskali zatočišče za odprto razpravo« (Jelnikar 2016, 188).

¹⁷ Kosovel se je udeleževal tudi predavanj iz primerjalne književnosti in umetnostne zgodovine (Cencič 2014, 36–37).

je Curcio za nazaj vprašal in odgovoril z drugim vprašanjem: »Ali nisem bil jaz slej ko prej eden izmed tistih, ki so odvzeli njegov dom, njegovo zemljo njegovemu narodu?« Ob prvem srečanju v Ljubljani ju je delila »če že ne ravno pregrada, pa vsaj neka tenčica« (Curcio 1977, 1164). Vendar jima je to razdaljo hitro uspelo premagati s pogovori o slovenski kulturi, umetnosti in literaturi. Kosovelu (1977a, 459)¹⁸ se je njegov italijanski sopotnik zdel »zelo simpatičen ravno zaradi svoje prisrčnosti in odkritosrčnosti«. Pesnik je Curcia seznanil z Ljubljano, njeno zgodovino, slovensko kulturo in njenimi predstavniki, ki sta jih tudi osebno srečala (umetnostni zgodovinar Izidor Cankar, slikar Rihard Jakopič, literarni kritik Josip Vidmar). Obiskali so kavarne, gledališče, katedralo, umetniške galerije in etnografski muzej (Curcio 1977, 1164–1165; Kosovel 2006, 78–82).

Curcio je takrat preučeval »narodnostno vprašanje« in Kosovel mu je omogočil vpogled v »dušo slovenskega naroda« (Curcio 1977, 1164–1165). Italijanski potnik se je »navduševal [...] nad slovansko dušo od Adrije do Sibirije« in je bil presenečen nad prefinjenostjo in naprednostjo slovenske umetnosti (Kosovel 2006, 78–79). Pisal je o Jugoslaviji in slovenskem narodu ter kulturi (Rojc 2004, 186).¹⁹ Kosovel je bil zadovoljen in ponosen, da je lahko Curcia prepričal o kulturnih dosežkih svojih rojakov, ki so bili v italijanskem javnem življenju nasploh in v kontekstu priključenega ozemlja Julijske krajine v tistem času omalovaževani ter obravnavani kot tisti, ki še čakajo na civilizacijo. Po obisku Curcia je Kosovel (1977a, 367) Fanici Obidovi pisal naslednje: »[P]red dobrim tednom je bil tu neki italijanski filozof v svrhu informacij o Slovencih ter sem z njim hodil ves teden in ga spremljal k ljudem vseh prepričanj in strok, da se je prepričal, da naše kulturno življenje ni laž – čeprav je na tem mnogo laži.« Sporazumevala sta se v francoščini, vendar ju je prijateljstvo spodbujalo k učenju italijanščine in slovenščine.²⁰

»Tako živi človek in izprašuje v obrazu drugih ljudi sam sebe, kaj je« (Kosovel 2006, 71). Po Curcijevem tridnevnem bivanju v Ljubljani je Kosovel v pismu svoji družini priznal, da je zaradi prisotnosti italijanskega prija-

¹⁸ Kosovel (1977a, 460) takole opisuje svojega prijatelja: »Bolj sentimentalni kot globok mislec preživlja veliko bolj življenje umetnika kot filozofa, kot kritik je pa menda preuniverzalen, hoteč zajeti vse življenje med dvema ekstremoma: umetnostjo in politiko [...]. In tak je tudi Curcio, da ni globok sistematik, ampak dojema svoje misli čustveno.«

¹⁹ Po vrnitvi s potovanja po srednji Evropi je Curcio (2007, 119–120) obvestil prijatelja Srečka, da namerava zapisati vtise s potovanja in napisati »nov članek o slovenskih slikarjih«.

²⁰ Pahor (2008, 51–52, 57, 71) se sklicuje na besede škofa Bartolomajša, s katerimi ob prepovedi uporabe lastnega jezika opisuje kolonialni položaj Slovencev v Julijski krajini.

telja postal druga oseba (str. 83). Vplivala sta drug na drugega in v tem vzajemnem gibanju tudi preoblikovala svoj jaz v očeh drugega. Na kakšen način je ta kulturni dialog spremenil oba? Kako so se zaznave in ideje, ki so sestavljale določen jaz, preoblikovale v ogledalu, ki ga je nastavil drugi s svojo prisotnostjo in izmenjavo mnenj? Kosovel je v svojih spisih na splošen in abstrakten način poudaril vlogo hermenevitičnega kroga razumevanja v človekovem življenju, ki ostaja v nenehnem »iracionalnem« in »fluidnem« odnosu z »nasprotnim jazom,« torej drugačnostjo, ki jo tvorijo okoliški svet, narava in drugi ljudje. »*Nasprotni jaz pa vedno oblikuje človeka.* Ob njem vzcvete človek v razmerje bodisi spravljivo (harmonija) ali sovražno, razporno (disharmonija) in ker je duševnost vedno nekaj gibljivega kar se spaja in oblikuje ob drugi gibljivi (duševnosti) strani življenja« (Kosovel 2020, 226–227; 2019b, 353–354).

Kosovel (1977a, 675) je zagovarjal dinamično koncepcijo človeka, katerega duša ni statična slika, ampak neprestano »izpreminjanje«. Pesnikov pou-darek na medsebojnosti in intersubjektivizmu je izviral iz njegove holistične vizije sveta ter nihanja med subjektivizmom in objektivizmom, »filozofijo subjekta in filozofijo objekta«, ekspresionistično poetiko in konstruktivističnim pristopom (Tokarz 2012, 44–45, 48).²¹ Preobrazbeno in navdihujočo izmenjavo idej med obema prijateljema je v veliki meri spodbujal večkulturni slovensko-italijanski kontekst, saj sta sogovornika npr. obravnavala misel goriškega filozofa Carla Michelstaedterja in tržaškega pisatelja Scipia Slataperja.²² Ti navdihli se zrcalijo v Curciji z zapuščini in osebni

²¹ Kosovelova oscilacija med ekspresionizmom, eksistencializmom in konstruktivizmom izraža njegov odklon od umetniškega eksperimentiranja z golj na ravni forme (značilnega za nekatere struje futurizma). Kot je poudaril v dnevniku: »Umetnost ni več kakor nekateri katederski esteti mislijo samo estetični problem, ampak estetični, etični, socialni, religiozni, revolucionarni, skratka življenjski problem« (Kosovel 1977a, 650). Namesto larpurlartizma in revolucije forme je zagovarjal revolucijo vsebine ter celotno preobrazbo družbe, človeka. Pesnikova naklonjenost ekspresionizmu lahko tudi izvira iz kulturnega konteksta slovenskega naroda, katerega identiteto je oblikoval jezik, ter iz regionalne perspektive slovenske manjšine v Italiji, ki je dala njeni književnosti eksistencialni pečat (Tokarz 2012, 49–52). Več o tipologiji književnosti Slovencev v Italiji glej v Košuta (2008, 28–29, 49) ter Pirjevec (1997, 10–19, 24; 2020, 89–91, 94–95; 1992, 10–14; 2015, 19). Več o posebnem značaju Kosovelovega konstruktivističnega pristopa, ki ga je v veliki meri oblikoval ruski konstruktivizem, glej v Vrečko (2005, 97–112).

²² Kot ugotavlja Marija Pirjevec (2020, 72–73, 78), ima Kosovelovo ustvarjanje nekatere skupne značilnosti in motive s pisanjem tržaških pisateljev, zlasti Itala Sveva in Scipia Slataperja. Tako kot Slataper se je tudi Kosovel navdihoval pri svoji najbližji domači pokrajini, Krasu. Pri obeh se pojavlja tudi »metafora zdravega in trdega življenja«, ki ga, kot poudarja Marija Pirjevec, telesno krhek in duševno nemiren Kosovel ni mogel poosebljati. S Svevom pa ga

knjižnici, ki poleg treh Kosovelovih pesniških zbirk vključuje tudi knjige Michelstaedterja in Slataperja (Rojc 2007, 281).

Košuta je preučeval ta vzajemni intelektualni vpliv in opazil, da sta imela Kosovel in Curcio veliko skupnega: idealistično filozofijo, podobne poglede na družbeni svet, nacionalno vprašanje in idejo Evrope (Košuta 2004, 180–181). Curcio je bil pomemben v »italijanski filozofsko-politični struji liberalne ideologije« in njegova utopična ideja, ki ga je spremljala vse življenje, je bila povezana s konceptom Evrope, ki bi temeljila na strpnosti in spoštovanju drugačnosti (Rojc 2007, 277). Curcijeva misel, ki jo je navdihoval Benedetto Croce, je oblikovala tudi Kosovelov pogled na svet. Slovenski pesnik je v enem od pisem, naslovljenih na Curcia, izrazil močno naklonjenost njegovemu »velikemu idealizmu, [...] globokemu čustvovanju« in se zavedel, da tudi sam stopa po njegovih stopinjah (Kosovel 1977a, 463; 1977b, 1167; Pahor 2008, 56).²³ Kot poudarja Košuta, je Kosovel med drugim bral Benedetta Croceja, Romaina Rollanda, Curcijevo besedilo *L'Ideale della vita* in *Die Philosophie des reinen Idealismus – Eine Weltanschauungslehre* nemškega filozofa Otta Krögera, ki ga je prejel kot darilo od svojega italijanskega prijatelja. Po Košutovem mnenju pa je bila pomembna razlika v tem, da je bil Curcio platonist in zagovornik dedukcije, ki je verjel v aprioristično Idejo, Kosovel pa je bil bližje indukciji in se je tako Absolutnemu vedno približal s posredovanjem, preko materialnega sveta (Košuta 2004, 180–181).²⁴

Glede socialnih tem, narodnostnega vprašanja in ideje Evrope je bil Kosovelov vpliv na Curcia, kot trdi Košuta, odločilnejši. Kosovel je svojega prijatelja seznanil s slovensko kulturo in narodno identiteto ter naj bi na ta način prispeval tudi k temu, da bi se italijanski filozof distanciral od rasizma, ki ga je propagirala fašistična doktrina. Zahvaljujoč Kosovelu je Curcio pripisal večji pomen spoštovanju etnične drugačnosti in pravici do samoodločbe naroda (Košuta 2004, 181).

V imenu vseh svojih rojakov je bil Kosovel Curciu hvaležen za njegovo zanimanje za slovensko kulturo in zavzemanje za šibkejše (Kosovel 1977a,

je povezovalo apokaliptično doživljanje sveta, »zavest o vesoljni krizi, ki je zajela evropsko civilizacijo in bi se v prihodnosti lahko sprevrgla v kozmično uničenje [...]«. Več o tržaški književnosti v medvojnem obdobju glej tudi v Pizzi (2005, 103–114).

²³ Kosovel je v pismu Curciu pisal naslednje: »[Z]di se mi, da ste prvi človek, ki Vas imam rad zaradi Vašega velikega idealizma, zaradi Vašega globokega čustva in tudi, ne znam se izraziti – čutim, da tudi jaz hodim včasih po Vaših potih. [...] Včasih mislim, da bi lahko naredila dosti skupaj v idealistični filozofiji.«

²⁴ Tatjana Rojc (2004, 186, 188) opisuje tudi filozofski vpliv Curcia in Croceja na Kosovela.

464; 1977b, 1168).²⁵ Košuta trdi, da je Kosovelov vpliv viden v Curcijevih povojnih spisih o nacionalnem vprašanju in ideji združene Evrope, kot so *Nazione, Europa, Umanità* (1950) in *Nazione e autodecisione dei popoli* (1977), *Europa. Storia di un'idea* (1958). Ideja Evrope je bila pomembna za oba prijatelja (Košuta 2004, 181).

Skupno jima je bilo prepričanje o moralni preobrazbi Evrope, ki bo v ospredje postavila humanizem, etične vrednote in kozmopolitski duh. Na podlagi svojega projekta z naslovom »*Zgradba nove Evrope*« je Kosovel (2006, 124) verjel, »da bo Evropa ozdravela le na ta način, ako bo vsak zvest svoji notranjosti«. ²⁶ V enem od esejev si je zamislil »ideal«, ki naj bi ga predstavljala »evropski človek, različen po svojih obrazih, a samo eden v svojem velikem stremljenju: ljubiti vse ljudi in v tej ljubezni delati« (Kosovel 2023, 38–39; 2012, 71; Pahor 2008, 73). Za pesnika je bila rešitev Evrope možna z nadomestitvijo politike s kulturo, z literaturo – le tako, je bil prepričan, bi lahko dosegli »popolno osvoboditev človeštva« (Kosovel 2020, 209). Oba prijatelja sta nameravala izdajati revije, posvečene evropskim temam. Kosovel (2020, 242) je imel pri načrtovanju svojega prihodnjega bivanja v Švici v mislih »mednarodno revijo za umetnost, filozofijo in »konstruktivno« politiko, se pravi, revijo, ki bo zblíževala narode z idejami človeškosti«. Naslovil jo je *Človek* in želel, da bi bila večjezična (slovanski jeziki, nemščina in francoščina) (str. 242).²⁷ Curcio je načrtoval izdajo *Evrope*, ki naj bi v sodelovanju s pisatelji različnih narodnosti (francoske, angleške, nemške, italijanske, češke, ruske in jugoslovanske) odražala evropske duhovne tokove. Filozof je k sodelovanju pri tej reviji povabil tudi Kosovela, ki se je strinjal, da bo poslal nekaj besedil o slovenski poeziji, moderni umetnosti, literaturi, sodobnem gledališču in revijah v francoščini (Kosovel 2020, 242–243).²⁸

²⁵ Kosovel (1977b, 1168) se je svojemu italijanskemu prijatelju zahvalil z naslednjimi besedami: »Pa sem Vam z vsem slovenskim ljudstvom tako hvaležen, da se najde človek, ki hoče govoriti za njegovo resnico, ki hoče biti ob strani nas šibkih . . . Najvišjo zahvalo pa boste našli v samem sebi: dobro ste hoteli in storili nekemu, ki je potreben pomoči.«

²⁶ V okviru tega projekta je Kosovel razmišljal o organizaciji kulturnega dogodka v Ljubljani, ki bi združeval tri umetnosti: on bi predstavil svoje pesmi, sestra Karmela bi ga spremljala z glasbo, Avgust Černigoj pa bi razstavljal svoje slike (Pahor 2008, 36).

²⁷ Kosovel je načrtoval izdajo revije *Europeslave. Reveu pour une vie nouvelle en Europe. Aspects sur la vie contemporaine chez nous et en Europe. La question Slovène*, v kateri je nameraval svet obveščati o pogubnem položaju Slovencev v Italiji (Košuta 2004, 182; Pahor 2008, 72; Pirjevec 2020, 76). Naslov revije se pojavlja v njegovem dnevniku (Kosovel 1977a, 737).

²⁸ Kosovel se je nameraval v besedilih posvetiti tudi nekaterim hrvaškimi in srbskim avtorjem. Poleg tega je predlagal nekaj natančnejših tem svojih člankov.

Tesne prijateljske vezi med Carlom Curciom in Srečkom Kosovelom ter njegovo družino so presežale splošni duh medvojnega obdobja v evropskih obmejnih regijah, ki jih je zaznamovala medetnična sovražnost. Njun odnos je uspel preseči takrat v Trstu in okolici prevladujočo hierarhično strukturo etnično segregirane družbe. V tem smislu se lahko tesne stike med Curciom in Kosovelom, njegovim »bratom«, »prijateljem nad prijatelji« (Curcio 2007, 119, 121)²⁹ obravnava kot »transnacionalno« ali »medkolonialno« (Jelnikar 2016, 206) zvezo in primer postkolonialnega prevrednotenja italijansko-slovenskih odnosov, ki so v času fašizma dobili izrazito asimetričen značaj. To prijateljstvo predstavlja poskus vzpostavitve »nehierarhičnega dialoga med kulturami« (str. 9)³⁰ v času geopolitične delitve med zahodnoevropskimi kolonialnimi silami in podrejenim preostalim svetom.

Od obrobja mikrokozmosa do središča makrokozmosa: Kosovelov pogled na zgodovino

Ali lahko periferija, kot »sferično zrcalo« (naslov Kosovelove pesmi, enega od konsov), kjer »se žarki na robu močnejše odklonijo kot v sredini«, »v sferični leči« (Vrečko 2019, 56, 60) pove več o različnih zgodovinskih in kulturnih pojavih kot center? Biti povsod in nikjer lahko predstavljata dva komplementarna odtenka obmejnega življenja. Kot je poudaril Dragan Velikić (2019, 83): »Trst je izgnanstvo. In Umberto Saba svojega mesta ni po naključju imenoval »planet«.« Kosovel »ob odprtih vratih Kozmosa« (1974, 283), ki bi se lahko nahajala v Tomaju, pa je dodal, da je »tudi ta navidezna osamljena vasica [...] del kozmosa« (1977a, 697). Posameznikova potopitev v obmejno okolje, kot je zapleteno primorsko tkivo, katerega niti se raztezajo v vse geografske in kulturne smeri, po eni strani prinaša občutek izgubljenosti in nemira, po drugi strani pa lahko njegovim prebivalcem omogoči, da na svoj položaj gledajo z makroperspektive planeta, kozmosa. To dvojno per-

²⁹ Glej tudi Jelnikar (2016, 208).

³⁰ Kosovelovo prijateljstvo z zagovornikom italijanskega fašizma je, kot je ugotovil Komelj, presenetljivo in paradoksalno tudi ob dejstvu, da je mladi pesnik kot odgovor na ideologijo italijanskih okupatorjev v veliki meri sprejel levičarske ideje in se približeval mladim komunistom. Vendar, kot trdi Komelj, Kosovel v 20. letih 20. stoletja ni mogel vedeti za politična nagnjenja svojega prijatelja. Poleg tega je bila prva polovica tistega desetletja intelektualno zelo živahno obdobje, ko je vrvelo od najrazličnejših idej. Avantgardna umetnost, tako raznovrstna v svojih raznolikih pojavnih oblikah, je pritegnila številne intelektualce, ki so se ne glede na to skupno ozadje pozneje, ko so jih okoliščine prisilile, da so zavzeli neko jasno politično stališče, opredelili bodisi za desničarske bodisi za levičarske ideje. »V tej luči lahko tudi bolje razumemo prijateljstvo med Kosovelom in Curciom« (Komelj 2019, 830).

spektivo je delil tudi Kosovel, ki je v navezavi na Rabindranatha Tagoreja in Henrija Bergsona pisal o kozmični, metafizični razsežnosti prostora na splošno in vseh stvari (Kosovel 2019b, 62, 326), njihovem bistvenem »kozmičnem življenju« (Kosovel 2022, 49). To kozmično perspektivo je opredelil kot mistično izkušnjo racionalno nerazumljive in neizmerljive časovnosti ter prostora, »tvoreči večnost dogajanja, duhovno telesnega **izpreminjanja, valovanja** svetovne zgodovine rudnin, rastlin, živali, ljudi« (Kosovel 2019b, 62; 2020, 198).³¹ Kozmična razsežnost presega razumsko dožemanje časa in prostora, oglasi pa se v doživljajih posameznika.³²

Niti časovnosti ne smemo zreducirati zgolj na kronologijo niti prostora na neke konkretne koordinate. Mejni položaj vključuje vse smeri. Kosovel (2020, 87; 2019a, 494) je v enem od svojih zapiskov poudaril, da je »človek izstreljen v vsemirje kakor torpedo iz aeroplana in pognal je rast pod višnjevim baldahinom ki ga nosijo štiri stebri, sever, jug, vzhod in zahod. Ti ognjeni stebri so samo štiri smeri človeškega življenja. Človek je v zrakoplovu in kliče skozi štiri okna, na sever, jug, vzhod in zapad obžarjeno.« Obmejno bitje na obrobju širi posameznikovo perspektivo, ki lahko posledično vključuje vse štiri smeri, tako da se omejeni mikrokozmos spremeni v vseobsegajoči planet.

Domišljeno preseganje meja in preoblikovanje življenjskega sveta z razširitvijo njegovih koordinat pa ne more odpraviti dejanskih meja na geopolitičnih zemljevidih. Po veliki vojni je moral Kosovel zaradi nove razmejčitve zapustiti Primorje, kar ga je zaznamovalo z izkušnjo izgnanstva. Kot ugotavlja Košuta (2005, 31), je sledil poti drugih primorskih slovenskih pisateljev (kot npr. Igu Grudnu, Alojziju Remcu), ki so bili po prvi svetovni vojni zaradi premikov meja prisiljeni zapustiti svoje domove. Kljub vsemu pa se je Kosovel pogosto vračal domov, v Tomaj, kjer je živela njegova družina. Tako je nenehno izmenjeval perspektivi, eno, ki je pripadala (slovenski) večini v Ljubljani, in drugo, ki je pripadala zatirani manjšini na Primorskem. Kako sta medvojni geopolitični položaj Slovencev v Julijski krajini in Kosovelovo obmejno eksistencialno nihanje med obema državama oblikovala njegovo dožemanje zgodovinskega procesa ter samorazumevanje? Kako se je soočil s trenutkom, ko »nobena doba še ni bila tako velika po svojih vpra-

³¹ »Približajte se metafizični naravi predmeta! **Kažite njegov kozmični pomen**« (Kosovel 2019b, 61; 2020, 197); »Iz dalje čujem simfonijo, trizvok se oglašja na njej trizvok v harmoniji, ena kozmična duša je, ki se izraža v teh nijansah, v teh zvočnih barvah. Ena kozmična duša je sredi tisočev« (Kosovel 2019b, 75; 2020, 200).

³² »Kozmična perspektiva našega vsakdanjega življenja. [...] Jaz sem centrum svojega živega kozmosa, ki vibrira v duši in ga spoznavamo v doživljajih« (Kosovel 1977a, 697).

šanjih in tako bedna po svojih odgovorih« (Kosovel 2012, 24; Kosovel 1977a, 735)?

Medvojni položaj Slovencev je zaznamoval občutek utesnjenosti zaradi meja, ki so se jim približevale z vseh strani. Po tisočletju življenja »v varnem zatišju stare mačehe Avstrije,« tako Kosovelov sodobnik, tržaški slovenski pisatelj Vladimir Bartol (1993, 307–308), so bili Slovenci nenadoma »čez noč postavljeni na zrak« in izpostavljeni močnejšim sosedom, »na zahodu grabežljivim Italijanom«, ki so z rapalsko pogodbo prevzeli nadzor nad slovenskim Primorjem in približno tretjino vsega slovenskega prebivalstva, ter Avstrijcem na severu, ki so po plebiscitu zasedli Koroško. Le južna meja je bila zaradi bližine Hrvatov in Srbov bolj oddaljena od slovenskih dežel. Po besedah Bartola (1958, 11), ki se je bil tako kot Kosovel po veliki vojni prisiljen izseliti v Ljubljano, je negotov položaj Slovencev povzročila obkolitev s strani tujih sil – nacisti so grozili s severa, fašisti z zahoda in Sovjeti z vzhoda. Kot je trdil Bartol (1993, 307–308), so se Slovenci v tem kontekstu, ko so po tisoč letih (z izjemo reformacije) varnega življenja v okviru Avstrije nenadoma »prišli v neposreden in enakopraven dotik s svetom zunaj [...], s sosednimi in drugimi narodi«, zavedali, da je treba »prevzeti del odgovornosti za usodne odločitve«.

Košuta je zanimivo opozoril na možen skupen generacijski odziv na to situacijo nenadne izpostavljenosti grožnji in občutka zaprtosti, ki je povezana s slovensko zemljepisno in geopolitično vmesnostjo. Ta odziv naj bi temeljil na etiki in imperativu nenehnega preseganja lastnih slabosti. Vitalistična in ničejanska filozofija, ki je oblikovala svetovni nazor številnih slovenskih intelektualcev (zelo očitno utelešena v delu in življenju filozofa Klementa Juga), tudi Kosovela, in ki je utrla pot umetniškimi avantgardistom, je bila namreč pogosta oblika osebne in intimnega odziva na to, kot ga je imenoval Košuta (2005, 48), »barbarstvo zgodovine« v medvojnem obdobju.³³ Ali je šlo za individualno transpozicijo na obeh straneh meje prevladujoče izkušnje marginalizacije v notranji jaz, da jo je bilo potem mogoče premagati? Je bila takšna internalizacija način za ponovno pridobitev občutka opolnomočenja, Ikarusovega vzleta (Kosovelov »Kons Ikarus«³⁴)? Kako je Kosovel zaznaval zgodovinsko dogajanje in kako je njegov odnos

³³ »Prekositi samega sebe, lastne človeške, umetniške in nacionalne meje je tako postal etični imperativ vsakega takratnega slovenskega intelektualca. Bil je to intimen in osebni odgovor na barbarstvo zgodovine« (Košuta 2005, 48).

³⁴ Vrečko (2011, 688–689) trdi, da se pesem sklicuje na Jugo, »slovenskega Ikarja« in njegovo filozofijo volje, ki je imela v dobi fašizma za cilj spremeniti značaj Slovencev, njihovo moralno opolnomočenje.

do zgodovinskega časovnega reda vplival na njegovo samoidentifikacijo?

Pesnikovo dojetje zgodovine in časa nasploh temelji na istem, že prej omenjenem hermenevitičnem krogu razumevanja, ki je značilen za njegov pogled na medosebne odnose. Zagovarjal je potrebo po dialogu sedanjega trenutka s preteklostjo, ki ga je razumel kot »vibriranje dobe z dobo, pogovarjanje človeka iz davnosti s sodobnim človekom, duševni prag med preteklostjo in sedanostjo; z eno besedo: organsko nadaljevanje preteklosti v sedanosti, dihanje in doživljanje preteklosti s sedanostjo« (Kosovel 2020, 229; 2019b, 378). Kosovel je poudaril relativni, subjektivni značaj resnice in posledično tudi zgodovinopisja, ki bi se po njegovem mnenju tudi izogibalo vsakršnemu poskusu konceptualizacije. »Zgodovina ne pozna definicij, ker jih življenje *ne pozna*« (Kosovel 1977a, 660). Njegovo razumevanje časa in prostora je sledilo teoriji relativnosti, ki ga je tudi vodila h konstruktivizmu (Vrečko 2019, 55–62). V enem od svojih zapisov je zgodovinarja primerjal z režiserjem, ki se mora vedno odločati, katere elemente bo izbral za sestavo svoje pripovedi (Kosovel 2020, 207; 2019b, 316).³⁵ Kot »živopis[ca] preteklosti« in »pesnik[a] dobe« zgodovinarja ne sme voditi le logični razum, temveč predvsem srce, saj »iracionalnih gibal stvari, ki se ne dajo z očmi videti, se ne da razumeti brez intuicije, ki mora biti verna vodnica na poti v preteklost«. Na kar bi moral biti zgodovinar pozoren kot »vrhovni zakon«, je »**stilska analiza**: v njej odseva ritem krvnega obtoka, dihanja, okolice, harmonije, disharmonije« (Kosovel 2020, 229–230; 2019b, 378–379).

Kosovel (2013, 50) je razmišljal o pospešenem tempu časa 20. stoletja, verjetno še hitrejšem na srednjeevropskih obmejnih območjih, ki »s filmsko naglico beži [...] mimo nas [...], beži vse tako mimo: z nervozno hitrostjo, obupno naglico, raztrgano, ubito«. Ali je v tem kaotičnem dogajanju kakšna usmeritev? Ali zgodovinski dogodki sledijo kakšnemu vzorcu? Kakšna bi bila Kosovelova filozofija zgodovine? Kosovel je nasprotoval dojetanju zgodovine v smislu preprostega ponavljanja preteklih oblik življenja, ki bi narekovalo pasivnost. Predanost usodi in stanje »prekrižanih rok [...] pred tekočimi dogodki« se je po mnenju pesnika pri Slovencih oblikovala v »petnajststoletnem suženjstvu« in privede do tega, da posameznik pobegne iz resničnosti v misticizem in solipsizem. Pasivnost »paralizira vsako individualno gibanje« in na ta način tudi onemogoča usmeritev

³⁵ »Od njega odvisi, kako grupira zgodovinsko snov, kako vidi dogajanje v preteklosti; od njega odvisi, da ustvari iz celotnega drhtečega ozračja preteklosti določene obraze in like« (Kosovel 2020, 207; 2019b, 316).

v bodočnost (Kosovel 2012, 16, 29). Kosovel je premaknil poudarke iz preteklosti v sedanji in v prihodnost usmerjeni trenutek.

Namesto da bi zgodovinski časovni red dojemal kot zaprt v krogu, torej v smislu vseobsegajoče usode, ki bi človeku odrekla vsakršno delovanje in možnost spremembe ter posledično tudi prevzemanje odgovornosti za lastno dejanje, je pesnik poudaril nenehno spremenljivost zgodovine in posameznikovo ustvarjalnost. Kot je zapisal (Kosovel 2012, 62), »zgodovina ni ponavljanje, ampak ustvarjanje. To je edino stališče, ki ga smemo zavzeti do zgodovine. Zato ne sme biti naš vzor v preteklosti, ampak v živi sedanjosti, ki jo čutimo v sebi.« Če lahko ponavljanje preteklih oblik življenja odmeva z absurdom, je Kosovel v odgovor na to zgodovini pripisal metafizično razsežnost in jo zasidral v kozmosu. »Vsak prevrat je odsev kozmične volje« (Kosovel 2012, 69; 1977a, 752). To mu je tudi omogočilo poudariti dejavno, v prihodnost usmerjeno vlogo človeka. »Kakor ni v poteh zvezd eden in isti ampak se elipse izpreminjajo in premikajo tako zgodovina. Vedno nova je in v borbi večno izpreminjanje« (Kosovel 2019b, 88).

Kosovelovo dojetanje zgodovinskega dogajanja ima nekatere skupne značilnosti z Nietzschejevim.³⁶ Pesnik se je na filozofa skliceval v številnih esejih in pismih, pri čemer se zdi, da ga je predvsem navdihovala njegova misel, »da je poznavanje preteklosti v vseh časih zaželeno samo v službi prihodnosti in sedanjosti, ne pa za slabitev sedanjosti, ne za izkoreninjenje življenjsko močne prihodnosti« (Nietzsche 2007, 84). Z zgodovino se je vedno treba ukvarjati v službi življenja (str. 66–67). Oba bi se strinjala, da bi bilo v namen prihodnosti priporočljivo odpraviti breme preteklosti in druge omejitve sedanjosti – »tradicijo in zmernost«, ki je oboje sicer za zgodovinarja, toda ne za človeka, ki živi v sedanjem in v polprihodnjem času« (Kosovel 2006, 135). Kosovel bi zagovarjal Nietzschejevo »kritično vrsto opazovanja preteklosti« (Nietzsche 2007, 82), ki je usmerjena k prihodnosti. Posledično bodočnost pomeni »borbo v zgodovini« (Kosovel 2019b, 227), njeno presojo, obsodbo in dekonstrukcijo v imenu sedanjega življenja.³⁷ Kot je poudaril v dnevniških zapiskih, kar bi lahko tudi služilo kot življenjsko geslo njegovi generaciji, mladim (Kosovel 1977a, 701): »Mladina

³⁶ Več o Kosovelovi interpretaciji Nietzscheja glej v Kos (2005, 83, 86–87). Kosovel reinterpretira »voljo do moči« in nihilizem. Pesnik »tako voljo kot moč humanizira« (Kos 2005, 83).

³⁷ »[S]amo tisti, kateremu sedanja nuja stiska prsi in ki hoče za vsako ceno odvreči breme, ima potrebo po kritični, to se pravi presojojajoči in obsojajoči zgodovini« (Nietzsche 2007, 76); človek, ki kritično opazuje zgodovino, »mora imeti moč, in jo od časa do časa uporabiti, da razbije in razkroji določeno preteklost, da bi mogel živeti: to doseže s tem, da jo privede pred sodišče, jo boleče inkvirira in končno obsodi« (str. 82).

bodi napredna v svojih stremljenjih, sovraži zgodovino, da si lahko ustvariš lepšo, silnejšo in zmagovitejšo bodočnost.«

Življenje na obmejnem območju pod režimom, ki zatira svobodo, spodbuja potrebo po preseganju zunanjih in notranjih omejenosti, kar na koncu pomeni aktivno, revolucionarno držo. Slednjo je zagovarjal Kosovel, ki je svojo generacijo opredelil kot »**regeneracijo**« (Kosovel 2020, 210; 2019b, 224). V pismu Curciu je pesnik izpostavil, da se je osredotočil na preučevanje položaja slovenskega naroda v sedanjosti in zgodovini ter svojo pozornost preusmeril od filozofskega in religioznega problema k življenjskemu. Potreba po reševanju nacionalnega vprašanja, ki je implicirala aktivno zanimanje za v prihodnost usmerjen sedanji trenutek, se mu je zdela pomembnejša od poglobljanja v abstraktno filozofijo (Kosovel 2019b, 188). Kosovel (1977a, 236; 2006, 103–104) je poudaril pomen aktivne držbe, boja in vloge Nietzschejevega *Übermenscha*.³⁸ Verjel je (2023, 11), da lahko Slovani v času evropske krize odrešijo človeka »s svojo veliko voljo po življenju, s svojo sočno barbarsko veselo življenja željnostjo«.

Kosovelova močna navezanost na »razvalovljeni Kras, ožgan, razklan, kakor rana [. . .] lastnega jaza«, je oblikovala njegovo naklonjenost boju s samim seboj (Kosovel 2020, 189).³⁹ Opozoril je, da Slovenci niso premajhni po številu, temveč po ustvarjalni volji in moči. Tisto, kar je v medvojnem obdobju po njegovem mnenju manjkalo njegovim rojakom, so bile volja, vztrajnost in borbenost. »Rojeni na ozkem ozemlju slovenskega naroda, strašeni po njegovih hazardnih politikah, strašeni po absolutizmu, ki pritiska na razkrajajočo se Evropo« (Kosovel 2020, 203; 2019b, 239), naj bi Slovenci skozi ta prostor, ki je v času nacionalizmov postal »ničiče negativizma«, prišli »na pravo konstruktivno pot« (Kosovel 1977a, 700). Kosovel se je odzval z aktivnim pristopom uporništvu, katerega cilj je bil nadomestiti ekskluzivno nacionalistično perspektivo, ki je pripeljala do »nihilistične krize«, s postnacionalistično »konstruktivno politiko,« ki bi temeljila na humanizmu in služila kot temelj prihodnjega sveta v »dobi konstruktivnosti«⁴⁰ (Kosovel 2019b, 175, 195; 2020, 242; 1977a, 658–659). V njegovem

³⁸ »[I]n čujem igranje volje kakor himno dela in življenja. Zadnje se mi zdi kakor bojna pesem, ki ji ni konca – kakor bi rekel Niet[z]sche. Boj, boj in boj, to je življenje; boj za popolnost lepote je visoko življenje. Tu in tam mi prihaja na misel, da se mi vse premalo bojujemo, ostro, iz obraza v obraz, s pestjo v oči, da se mi vse premalo bojujemo sami s seboj« (pismo Srečka Kosovela Karmeli Kosovel (19. februar 1923) v Kosovel 2006, 103–104).

³⁹ »Najrajši se borim sam s seboj.«

⁴⁰ Kosovel (1977a, 658–659) je poudarjal »konstruktivni princip nove človeške družbe, nove duše« in da pri Slovencih se mora začeti »doba konstruktivnosti, doba dela, energije, disci-

centru pa bi bila »konstruktivni človek ki ima tla v prihodnosti«, in nova družba, zgrajena na »konstruktivnim principu« človečanstva (»človečansko življenje [. . .], nov človečanski ideal«) (Kosovel 1977a, 648, 658, 680, 683). Kot je poudaril v dnevniku (Kosovel 1977a, 650): »[V] vseh deželah Evrope se javlja po prevratu, po nihilistični negaciji ideja konstruktivne afirmacije življenja [. . .] revolucionarna konstruktivnost v smislu etike kot največjega postulata človeške družbe«. ⁴¹

V enem od pisem Curciu iz leta 1925 je Kosovel opisal svojo »nihilistično krizo« in klavrn politični položaj Slovencev. »Slovenija je razdeljena na tri dele. Med Jugoslavijo, Italijo in Avstrijo. Tega ne morete občutiti, to ni nikakršno nacionalno čustvo, kakor ga razumejo vulgarni nacionalisti. To je bolečina srca, duše, skoraj duhovna. [. . .] To, kar delajo z nami v Italiji, ni samo boj proti nekemu narodu, to je boj proti vsem najosnovnejšim načelom človečnosti« (Kosovel 2020, 241; 2019b, 194). V pismu, naslovljenem na italijanskega prijatelja, je pesnik obžaloval italijansko zatiranje, vendar ne z vidika nacionalnih čustev, temveč s širšim humanističnim pristopom, ki se nanaša na človekove pravice. Kosovelova postnacionalistična drža presega nacionalno nasprotovanje, ki bi preprosto zanikalo eno od strani in obrnilo dihotomijo (Jelnikar 2016, 222). Zato je mlademu pesniku uspelo preseči ozke meje svojega časa, ki so jih narekovale nacionalne delitve, in svojega prostora, torej Evrope, ki so jo začrtala bojišča nacionalnih spopadov.

Prostorsko-časovne koordinate Kosovelovega življenja, torej obmejna domovina, ki jo je odtujil geopolitični kontekst medvojnega obdobja ali »stoletje nervoznih« (Kosovel 2006, 217; 2019b, 204; 1977a, 708), ⁴² so njegov jaz postavljale pod vprašaj. »Pravi obraz« sebe se mu je izmaknil v »namišljenosti« (Kosovel 1977a, 771–772). V enem od pisem je priznal: »Tako živim, rad bi določil, kaj in kje živim, čemu in kako, kaj sem, toda ne morem. Premalo miru imam in skoraj ne verujem niti v to, kar sem« (Kosovel 2006, 151; Pahor 2008, 144). V nekem drugem pismu je zapisal: »Jaz sem strašno razbit, razdvojen, obupan [. . .]. Moje življenje je kakor premaknje-

pline in volje, doba aktivno konstruktivne revolucije. Treba je zrevoltirati človeka prav do dna, do najgloblje plasti duše.«

⁴¹ »Ideja konstruktivnosti, ki se izraža v vsej Evropi, o konstruktivnosti novega človeka stopa v ospredje« (Kosovel 1977a, 657).

⁴² »Danes je stoletje nervoznih. Kako bi ne bil nervozen? V nervoznosti spoznavam reči, ki jih ljudje ne bodo spoznali stoletja. Nervozen človek je medij kozmičnih tragedij« (Kosovel 2006, 217). »Navodilo za našo nervozno dobo, ki lahko zblazni, ako se ne postavi z gotovim merilom pred zgodovino **človeštva**« (Kosovel 2019b, 204).

na slika, ki niha in ne pride nikoli v ravnotežje. [...] Zakaj sploh živim? Čemu in komu?« Ta eksistencialna vprašanja so še okrepila njegovo »trdno voljo« in željo, da bi »uredil svoje življenje« (Kosovel 2006, 162–164).

Kosovel je v svojem razdeljenem, hibridnem jazu videl številne plasti, ki prav tako nakazujejo določeno »progresijo od individualnega prek (inter)nacionalnega do univerzalnega« (Jelnikar 2016, 199): »Življenje pa je moje, slovensko, sodobno, evropsko in večno« (Kosovel 2006, 189; 1977a, 597).⁴³ Pesnik, ki je v nekem pismu kot kraj pisanja navedel »Tomaj v Evropi pri Trstu« (Kosovel 2006, 131), je razmišljal o širših problemih Evrope in sveta s stališča podeželskega mikrokozmosa. O Krasu je pisal kot o »oazi sredi lažnive civilizacije Evrope«. Obkrožen s praznino je bil prisiljen, da išče samega sebe (Kosovel 1977a, 770–772).⁴⁴ Različne teme, kot so medvojnne svetovne politične in družbene razmere, duševna kriza Evrope in evropskega človeka ter stanje v njegovi domovini, na Primorskem, v Tomaju na Krasu, se v njegovih zapiskih nenehno prepletajo. Pesnik je poskušal »na novo opredeliti slovenstvo po široko univerzalističnih in humanističnih smernicah« (Jelnikar 2016, 202).

V enem od svojih esejev je Kosovel (2023, 57; 2012, 75) »kulturno poslanstvo slovenstva« označil z naslednjimi besedami: »Svojo zemljo moramo dvigniti v višino svetovnih zemlja, v širjavo človeških pravic, v globino etičnih problemov.« Pesnik je želel, da bi Slovenci pristopili »k ustom večnosti« in neposredno, brez tujega posredovanja, pogledali v njene perspektive – »sami prisluškujmo skrivnostim vsemirja, ne spoznavajmo jih šele iz tujih literatur« (Kosovel 2020, 205; 2019b, 155). Kosovelova pripomba, da se je treba z večnostjo in ideali soočiti sam, brez posrednikov, ima postkolonialno razsežnost, saj delegitimira vsakršno epigonstvo, sklicevanje na višjo kulturo, ki obenem predstavlja tudi kolonialno moč. Namesto da bi hlapčevali večjim silam, sanjarili in se razgledovali po idealizirani tujini, ki vodi samo k »melanholični resignaciji« in samopodcenjevanju (»a priori kvarno in rušiteljsko za vsako živo akcijo«), pesnik poudarja pomembnost soočenja z resničnostjo, življenja in vladanja samemu sebi. »Preveč smo se ogledovali po Evropi, premalo po sebi« (Kosovel 2012, 28, 58; 2013, 10, 11, 14).

Osredotočen na sedanost se je Kosovel poskušal distancirati od retro-

⁴³ »Moje življenje je moje, slovensko, sodobno, evropsko in večno« (Kosovel 1977a, 597).

⁴⁴ V pismu prijatelju je Kosovel (2006, 250–251) svoj položaj in situacijo svojih rojakov opredelil takole: »Naša velika želja po delu je odsev velike praznote, ki nas je vanjo pahnila sodobna kulturna laž. A ko bomo to premagali, bomo živeli. Naj živi v nas ogenj borbe, naj raste naša volja in vse bo dobro. Moči je v nas mnogo.«

spektivnega pogleda, omejenega na evropski kolonializem, in pogledati naprej, v obetavnejšo postkolonialno prihodnost, utemeljeno na človeških vrednotah. Obmejni kontekst in medvojno obdobje sta se izkazala za odlični prostorsko-časovni koordinati za pridobitev odprte in širše perspektive, usmerjene v prihodnost. »Živimo pač na prelomu zapadne Evrope z vzhodno, na bojišču vzhodne kulture z zapadno, v dobi, ki je najpestrejša in najzanimivejša po različnosti svojih gesel in struj v politiki, gospodarstvu in umetnosti, kajti naša doba nosi v sebi vsa gesla kulturne in politične preteklosti Evrope in mogoče bodočnosti Azije« (Kosovel 1977a, 178).

Zaključek

Slovensko-italijansko obrobje je postalo »prizorišče makroprocesov, ki so potrjevali, da se je oceanska tragedija za evropskega človeka že pričela« (Pahor 2008, 97).⁴⁵ Kot »seizmograf duhovnih potresov« je napovedovalo prihajajoče spremembe in tektonske premike, ki so se razširjali in pretresali ves svet (Ara in Magris 2001, 13). V tem središču na zemljevidu evropske modernosti⁴⁶ so se rodili številni družbeni in kulturni pojavi, ki so zaznamovali zgodovino 20. stoletja: psihoanaliza, konstruktivizem, fašizem, antisemitizem, antifašistično gibanje. Ta »edinstveni geopolitični in geoekonomski ›laboratorij« (Minca 2009, 257) je postal »izjemen geoetični inkubator« (Pizzi 2013, 146) kulturnih eksperimentov in križanja identitet. »Kotel etničnih konfliktov« (Hepburn 2004, 50) in hkrati kraj pogajanj različnih samoopredelitev je v svojih prebivalcih gojil tako notranjo negotovost kot svetovljanstvo.⁴⁷ Kosovelovo hibridno samorazumevanje, sestavljeno iz številnih plasti, od lokalne, slovenske, preko evropske do univerzalne, humanistične, se je oblikovalo v tem obmejnem geoetičnem »inkubatorju« 20. stoletja. Njegovo ustvarjanje univerzalizira kraški mikrokozmos in slovensko marginalnost, ki tako »postaneta simbol nekega splošnega položaja, trenutnega stanja evropske civilizacije« (Ara in Magris 2001, 171).

Zapletena zgodovina tržaškega »vozliščnega« prostora je bila utelešena v dvoumnih in spremenljivih samoidentifikacijah njegovih prebivalcev, ki so se morali v vsakdanjem življenju pogajati z vsiljeno družbeno strukturo in hierarhijo, oblikovano na podlagi nacionalnih delitev. Tako kot številni

⁴⁵ Pahor dodaja, da »je bil cvet naše mladine predstraža evropskega uporniškega gibanja, da so bili naši junaki prve žrtve boja za prostost človeške osebe [...]«.

⁴⁶ Elvio Guagnini je Trst označil »za emblem evropske moderne civilizacije« (Rojc 2007, 275).

⁴⁷ V zvezi s Trstom in Kosovelom glej tudi Rojc (2007, 272, 274–275). Za Kosovela je bil Kras »idealni mentalni laboratorij« (Rojc 2007, 275).

drugi obmejni kraji srednje in vzhodne Evrope je tudi tržaško slovensko zaledje veljalo za obrobne »notranjega ›Drugega«, ki ga je prizadela »utrjena simbolna geografija ›vzhodne manjvrednosti« (Jelnikar 2016, 215–216). Slovani so se na tem območju morali soočiti z orientalističnimi diskurzmi in z njimi povezanimi poskusi uveljavljanja moči, ki so internalizirali kompleks inferiornosti.⁴⁸ Vendar periferija lahko zaradi svojega marginalnega in s tem ekscentričnega, ambivalentnega ter heterogenega značaja ponudi širšo perspektivo, neprecenljivo, subalternno referenčno točko in tako postane središče pomembnih sprememb.

V »marginocentričnih« krajih je pogled usmerjen »hkrati na Vzhod in Zahod, kar vzpostavlja plodno povezavo med kulturnimi tradicijami in spodbuja de/rekonstrukcijo nacionalnih pripovedi, hibridizacijo slogov in žanrov ter alternativne družbene in etnične odnose« (Cornis-Pope in Neubauer 2002, 26–27). Ko je Kosovel obrnil perspektivo iz obrobja v središče, je v vmesnem položaju Slovencev videl prednost, ki lahko zagotovi humanistične »temelje novemu svetu« (Kosovel 2019b, 175).⁴⁹ Periferija se v njegovih spisih spremeni v središče, marginalni mikrokozmos v planet in njegov prebivalec postane opredeljen s kozmično razsežnostjo. »Izstreljen v vseмирje kakor torpedo iz aeroplana« (Kosovel 2020, 87; 2019a, 494) lahko človek pridobi sinoptični pogled, ki ne zajema le vzhoda in zahoda, temveč vse štiri smeri. Kosovel je zagovarjal univerzalno perspektivo, ki bi nacionalno paradigmo preoblikovala v humanističnem smislu in posledično prispevala k hibridizaciji pesnikovega jaza, ki je temeljil na alternativnih, nehierarhičnih medkulturnih srečevanjih. Literatura in egodokumenti lahko dajo vpogled v mehanizme te dinamike v odnosih med različnimi kulturami in etničnimi skupinami, ki so sestavljale večkulturne obmejne palimpseste in ki so nihale med izključujočim nacionalizmom ter vključujočo transnacionalno perspektivo. Slednjo je predstavljalo prijateljstvo med Srečkom Kosovelom in Carlom Curciom. Ta alternativni odnos je presegal nacionalne omejujoče okvire samoidentifikacij sogovornikov in ga lahko obravnavamo kot primer možnega preseganja hierarhične ter kolonialne

⁴⁸ Kosovel (2023, 56) je omenil kompleks inferiornosti v slovenskem narodu: »Prišlo je v našo zgodovino ono znamenito samopodcenjevanje, ki je že a priori kvarno in rušiteljsko za vsako živo akcijo.«

⁴⁹ To je pisal v kontekstu načrta *Slovenske revije*. Kot je poudaril Kosovel, se njenega naslova ne sme razumeti v nacionalnem smislu, ampak kot »sintezo vzhoda z zahodom, živega barbarstva s civilizacijo, ki še ne umira po bordelih, z zdravo in močno civilizacijo. Naša civilizacija je zdravje, moč, vera v ideal totalnega humanizma. Naša civilizacija je veselje do življenja, mi smo mladi, barbarski in močni« (Kosovel 2019b, 175).

družbene strukture, ki je prevladovala na slovensko-italijanskem obmejnem območju v medvojnem obdobju.

Literatura

- Ara, A., in C. Magris. 2001. *Trst, obmejna identiteta*. Prevedla M. L. Cenda. Claritas.
- Bartol, V. 1958. »Po dvajsetih letih: opombe k drugi izdaji Alamuta.« V *Alamuta*, uredil V. Bartol. Graphis.
- Bartol, V. 1993. »Nekaj opažanj o zgodovinskem čutu in tipologiji dobe.« V *Zakrinkani trubadur: izbrani članki in eseji*, uredil D. Bajt. Slovenska matica.
- Cankar, I. 1920. *Obiski*. Nova založba.
- Cavanagh, C. 2003. »Postkolonialna Polska: biała plama na mapie współczesnej teorii.« Prevedel T. Kunz. *Teksty drugie* 2–3:60–71.
- Cencič, M. 2014. *Kosovelovi v Tomaju*. Kulturno društvo Tomaj.
- Cornis-Pope, M., in J. Neubauer. 2002. »Towards a History of the Literary Cultures in East-Central Europe: Theoretical Reflections.« *ACLS Occasional Paper 52*, American Council of Learned Societies.
- Curcio, C. 1977. »Spomin na Srečka Kosovela.« V S. Kosovel, *Zbrano delo*, 2. zv., 3. del, uredil A. Ocvirk. Državna Založba Slovenije.
- Curcio, C. 2007. »Pismo Srečku Kosovelu (Neapelj, 26. november 1922 in Neapelj, 5 maj 1923).« V *Dragi Srečko: Mon cher ami; neobjavljena pisma Srečku Kosovelu*, uredila T. Rojc. Goriška Mohorjeva Družba.
- De Sanctis, F. 1871. *Storia della letteratura italiana*. 2. zv. Morano.
- Gandolfi, L. 2010. »Freud in Trieste: Journey to an Ambiguous City.« *Psychoanalysis and History* 12 (2): 129–151.
- Hepburn, A. C. 2004. *Contested Cities in the Modern West*. Palgrave Macmillan.
- Jelnikar, A. 2010. »Srečko Kosovel and Rabindranath Tagore: Points of Departure and Identification.« *Asian and African Studies* 14 (1): 79–95.
- Jelnikar, A. 2016. *Universalist Hopes in India and Europe: The Worlds of Rabindranath Tagore and Srečko Kosovel*. Oxford University Press.
- Komelj, M. 2019. »Tretja polovica.« V *Vsem naj bom neznan*, uredil M. Komelj. Goga.
- Kos, M. 2005. »Kosovel in nihilizem: poskus konstruktivne destrukcije.« *Primerjalna književnost* 28 (3): 81–89.
- Kosovel, S. 1974. *Zbrano delo*. 2. zv. Državna Založba Slovenije.
- Kosovel, S. 1977a. *Zbrano delo*. 3. zv., 1. del. Uredil A. Ocvirk. Državna Založba Slovenije.
- Kosovel, S. 1977b. *Zbrano delo*. 3. zv., 2. del. Uredil A. Ocvirk. Državna Založba Slovenije.
- Kosovel, S. 2006. *Izbrana pisma*. Zbral L. Hartinger. Mladinska knjiga.

- Kosovel, A. 2007. »Pričevanje.« V *Dragi Srečko: Mon cher ami; neobjavljena pisma Srečku Kosovelu*, uredila T. Rojc. Goriška Mohorjeva Družba.
- Kosovel, S. 2012. *Pravica: mladi verujejo vate*. Sanje.
- Kosovel, S. 2013. *Človek: milijoni umirajo, a Evropa laže*. Uredila R. Zavrtnik in T. Koprivec. Sanje.
- Kosovel, S. 2019a. *Vsem naj bom neznan*. Uredil M. Komelj. Goga.
- Kosovel, S. 2019b. *Vsem naj bom neznan*. 2. zv. Uredil M. Komelj. Goga.
- Kosovel, S. 2022. »Kozmično življenje.« V *Burja*, uredil R. Zavrtnik. Sanje.
- Kosovel, S. 2023. *Kriza človečanstva*. Uredil R. Zavrtnik. Sanje.
- Košuta, M. 1996. »Kozmični narodi: Srečko Kosovel in kronotop italjansko-slovenske meje.« *Pretoki* 3–4:39–54.
- Košuta, M. 2004. »Srečko Kosovel in Carlo Curcio: romarja v Nedosegljivo.« V *Slovenski jezik in literatura v evropskih globalizacijskih procesih*, uredil M. Jesenšek. Slovenski slavistični kongres.
- Košuta, M. 2005. »La Bella Vida e il sogno (mittel)europo.« V *Slovenica: peripli letterari italo-sloveni*, uredil M. Košuta. Sagi.
- Košuta, M. 2008. »Lepa Vida in (srednje)evropski sen.« V *E-mejli: eseji o mejni literature*, uredil M. Košuta. Litera.
- Minca, C. 2009. »'Trieste Nazione' and Its Geographies of Absence.« *Social and Cultural Geography* 10 (3): 257–277.
- Nietzsche, F. 2007. »O koristi in škodi zgodovine za življenje.« V F. Nietzsche, *Času neprimerna premišljevanja*, Del 2, *O koristi in škodi zgodovine za življenje*, prevedel V. Kalan. Slovenska matica.
- Ocvirk, A. 1977. »Carlu Curciu.« V *Zbrano delo*, 3. zv., 2. del. Državna Založba Slovenije.
- Osojnik, I. 2012. »Politična resnica Kosovelove avantgardne konstruktivistične poezije.« V *Kalejdoskop: izbrane pesmi*, prevedla K. Bucka Kustec. KUD Police Dubove.
- Pahor, B. 2008. *Srečko Kosovel: pričevalec zaznamovanega stoletja*. Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Pirjevec, M. 1992. *Na pretoku dveh literatur: študije in eseji*. Založništvo tržaškega tiska.
- Pirjevec, M. 1997. *Tržaški zapisi*. Mladika.
- Pirjevec, M. 2020. *Tržaška branja*. Mladika.
- Pizzi, K. 2005. »"Quale tristinita?": glasovi in odmevi iz italijanskega Trsta.« *Primerjalna književnost* 28 (3): 103–114.
- Pizzi, K. 2013. »Triestine Literature between Slovenia and Italy: A Case of Missed Transculturalism?« *Primerjalna književnost* 36 (1): 145–155.
- Pirjevec, M. 2015. »Zgodovinski oris slovenskega tržaškega literarnega ustvarjanja.« V *Slovenska tržaška literarna šola*, uredil Z. Duša. Cankarjeva založba.
- Rojc, T. 2004. »Kosovel in italijanski filozofi.« V *Slovenski jezik in literatura*

- v evropskih globalizacijskih procesih*, uredil M. Jesenšek. Slovenski slavistični kongres.
- Rojc, T. 2007. »Prelom dvajsetih let: Srečko Kosovel in njegovi sodobniki.« V *Dragi Srečko: Mon cher ami; neobjavljena pisma Srečku Kosovelu*, uredila T. Rojc. Goriška Mohorjeva Družba.
- Skórczewski, D. 2006. »Postkolonialna Polska: projekt (nie)możliwy.« *Teksty drugie* 1–2:100–112.
- Skrinjar, M. 2007. »Pismo Anici Kosovel (Trieste, 25. marca 1924).« V *Dragi Srečko: Mon cher ami; neobjavljena pisma Srečku Kosovelu*, uredila T. Rojc. Goriška Mohorjeva Družba.
- Spyra, A. 2012. »Between Theory and Reality: Cosmopolitanism of Nodal Cities in Paweł Huelle's Castorp.« *Comparative Literature* 63 (4): 286–299.
- Tokarz, B. 2012. »Pesnik v svetu stvari.« V *Kalejdoskop: izbrane pesmi*, prevedla K. Bucka Kustec. KUD Police Dubove.
- Velikić, D. 2019. *O pisateljih in mestih*. Prevedla M. Komel Snoj. Literano-umetniško društvo Literatura.
- Vrečko, J. 2005. »Kosovel in dvajseta leta.« V *Trst: umetnost in glasba ob meji v dvajsetih in tridesetih letih XX. stoletja*, uredila T. Rojc. Glasbena matica.
- Vrečko, J. 2011. »Srečko Kosovel kot pesnik in politični bojevnik: tigrovec.« *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 11 (2–3): 679–695.
- Vrečko, J. 2019. »Prostor, čas in gibanje pri Srečku Kosovelu.« V *1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, uredila M. Smolej. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 55. Znanstvena založba Filozofske fakultete.